

ШЫН

№ 57
(17701)

2009 чылдың
май 26,
вторник

Садар өртээ
4 рубль.

Ниигелел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүн эгелээн

"КӨЗЕНЕКТЕ ОТЧУГАШ"

С. Пюрбю аттыг Улусчу чогаадылга бажыңга салым-чаяанныг уругларның «Көзенекте отчугаш» деп республика чергелиг VII фестиваль май 21-те болуп эрткен.

Домбралап ойнап берейн.

Сонуургаңар, дойдан кылган ойнаар-кыстар бис.

Боттарының үе-чергеи уруглардан бо салым-чаяанныг уругларның ылгалы – оларның кадыкшыл байдалы. Кадыкшыл кызыгаарлатынган уругларның уран чогаадылганың фестивалыңа республиканың кожуннарындан, суурларындан оолдар, уруглар кижип, боттарының чураан, аргаан, даараан,

чазап шеверлээн, дой довурактан кылган ажилдарының делгелгезин фойеге салып делгээн. Өвүрнүн Хандагайтыдан Мерген-Херел Лопсан-Серенниң, Кызыл кожунун Шамбалыгдан 13 харлыг Төмүр Чоодунун, Кур-Черден Долаана Конгарның чураан чуруктары, Тес-Хем кожунунун ажилдары онзагай-дыр. Республиканың кадыгы кошкак уругларның социал-медикиг реабилитация төвүнүн кижизидикчилери янзы-бүрү хевирниң ажилдарын көрүкчүлерге бараалгатканын сонуграп көрүп, бодум хуумда садыг-делгелгени организаптап болур турган-дыр деп түнөдөм.

Фестивальдың дараазында чүүлү — уран чүүл көрүлдө. Бо удаада республикада ажилдап турар реабилитация төптөри чаңгыстың күүселделеринче хөй кичээңгейни углаан хевирлиг, чаңгыс кижиниң ырызы, уран номчулганы, танцы-самы концерттиң өзээн тургусту. Мөңгүн-Тайгадан Саглай Өлчейниң чаңгыстың танцызы, Кызыл-Мажалыктан Шеңне Хертектин ырызы, Чөөн-Хемчиктен Кежик Кууларның, Луиза Сундуйнун күүселдезин чон адыш часкаашкынары-биле үдээн.

Фестивальга киришкен уруглар боттарыны-биле черле шору белеткеннин көргүстү. Сцена костюмдарын таарыштыр даарадып,

Мөңгүн-Тайгадан Саглай Өлчей танцылап тур.

өскелерге дөмей эвезин бадыткаан. Ынчалза-даа уругларга репертуарны шилип берип тура, харназынын көрүп, ырларының сөзүн хынап бээрин белеткеп турган кижизидикчилерге чагып болур. Элээди оол: «Эртен огуң шериг чоруур, эзирик мен бо хүн авай»

деп ыт чокка ырлап-ла турарга, көрүкчү кижиге эпчюгу аттыг боордур. Оон өске ыры тывылбаан эвес, чараш сөстөрлиг, кижизидилге утка-шынарлыг ырылар-ла эмгежок болгай. Реабилитация төптөри уругларның ансамбльдерин, бөлүк кижиниң танцы-самын, бичежек оюн-көргүзүүн тургузуп болур арга бар деп бодаар мен. Бо удаада бо жанрлар база кыдыыңа арткан ышкак болду. Ынчалза-даа ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы (сайыт К. Даваа), ТР-ниң Өөредилге яамызы (сайыт П. Морозов), Республиканың кадыгы кошкак уругларның реабилитация төвү (директору Р. Сендажы), ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаты Г. Мунзук болгаш өскелер-даа деткиччилеп, уругларга белек-селектерни сөнөп, кижип келген уругларның сеткилин өөрткенин демдегеп каайн.

Айлаң МОНГУШ.
Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ
тырттырган чуруктары.

Россияның сайгарлыкчылар хүнүңге

БИЧИИ ӨРЭЭЛДЕН КОМПЛЕКСКЕ ЧЕТКЕН

Бай-Хаак суурнун төвүнде «Айыраң» кафеи кайы ырактан өске тудуглардан ылгалып, көрүштүг, чаражы-биле кижиниң сагыш-сеткилин чайгаар ынаар барыксаар кылдыр тырта бээр.

Бир дугаарында солагай талазындан эгелеп бо оран-саваны шинчилеп эгеледим. Парикмахерская, соталыг телефон харылзаа-зынга акша суп алыр тускай хүлээп алыр чер, суй белектер садыы, фитнес клуб бар болду.

Дараазында кафе «Аңгыр». С. Чистогашева, В. Баир, Л. Котлова, Р. Долаан, А. Саая оларның чонну эрттирип турары найысылалдың ниити чөмненилге черлериниң ажилдакчыларын оранчок ажар. Улаштыр аш-чем, бажыңга херек барааннар, мебель садыгларын, хлеб быжыраар черни кылаштааш, чоннун хергелелин эки билер кижилер мында ажилдап турар-дыр деп билеп алгаш, ам-на кээп Шончалай, Вячеслав Сояннарға ужуражып, оларның ажил-херээниң дугайында сонугадым.

Шончалай Шиловова Соян Новосибирскиниң совет садыг шугумунун институтун дооскаш, үлелге езугаар Бай-Хаакка ажилдай берген. Чогум боду Хөндөлен школын дооскан. Чаа-ла ажилдап бар чыдырла, чуртка сандараашкын эгелээн.

— Бир дугаар огулус божааш, чаңгыс катап күрүнөдөн дузаламчы акша алган боор мен. Оон ийи ду-

Вячеслав, Шончалай Сояннар ажил цезинде.

гаар уруумну иштиг турумда, мени районнун хереглекчилер ниитилели дүжүп турар дээш кызырылдага таваржы берген мен. Иштиг кижин деп-даа хомудал маңнап турбаан мен, үе черле бергедээн турганы аажок. Ам канчаар, чудуруун чудук алдынче суп алгаш олурар эвес, вокзалга бичии өрээл арендап алгаш, чээли ап алгаш, манчы кылып, чөмненилге чери ажыдып алган бис. Оон «Саяна» деп садыг ажыдып алдымыс. Ынчалдыр-ла бичилип немежи-ле орган. Ол олчаан чээли-даа, күрүнөдөн деткимче-даа ап көрбээн бис. Деткимче дилээр деп чүве бажывыска-даа кирбес турган. Чээли дугайында чугаа чогум үнүп кээр, хууларын бо-

дааш, соксап каар турдувус — деп, ол бодунун ажил-ижи-биле таныштырды.

Ш. Соян өг-бүлезиниң бо ажил-чорудулганының сайзырап олурарын чугаалап олургаш, ада-иезиниң кириген үлүүн улуг четтиришкени-биле чугаалап олурду. Тамара Монгушова Соян аныяк өг-бүлениң дун огулун карактажып, оларның бут кырынга туруп, сайгарлыкчы ажилын кылып чорударыңа деткимчени көргүскен. Хоочун башкылар Кара-Кыс Хомушкеевна, Шолов Чадамбаевич уругларының уругларын карактажып дээш, база-ла ырак Хөндөленден Бай-Хаакке көжүп келгеш, бо черде чаңгыгып, ам-даа эвээш эвес үлүг-

хуузун кирип чоруурлар. Өөнүн ээзи Вячеслав Докаевич Соян белеткел конторазыңа ажилдап, садыг шугумунун чажыттарын база эки билири-биле өг-бүлениң ажил-чорудулганы сайзыраарыңа идиг болган.

Бай-хаакчылар бо өг-бүлениң дугайында мынчаар чугаалаар болду:

— Ол-ла акшазы-биле Кызылга мындыг чараш кафе столовая ажыдып алган болза, оранчок байыыр улус-тур ийин. Мында найысылалда ышкак, хөй кафелеп турар кижилер, эртип турар куда-дой, байыр-лалдар кайда дээр силер?! Ынчалза-даа бо суурну каастап турар оран-саваны туткаш, чонга чиик өртөктиг ачы-дузаны чедирип, дыка хөй кижилерни ажилчын олут-биле хандырып турары биске эки-дир — деп чугаалаар болдулар.

Бай-Хаак суурже кирип бар чыдырда, республиканың өске-даа хоорай-суурларында ышкак чараш субурган уткуп алыр. Оон тудуу база бо өг-бүлениң эгелээш-кини.

— Субурган тудар дээш, эгелеп алгаш, кандыг хөй чарыгдалдыг болурун чедир билбээн бис. Кажан хол-биле тудуп эгелээш, кандыг өртөктиин билгеш, ам канчаар, эгелеп алган соонда, ара октаар эвес, кылып кириптивис. Оон-моон чон боттары-ла кээп дузалажып, акша-көпеекти бээр чорду. Аңаа дорт киришкеним —

мээң чоргааралым. Уругларывыска (Эрес — юрист, Чаян — 11 класс, Саяна — 7 класс, Володя — 1 класс-автор) сүзүк эки болур.

Бо өг-бүлө Бай-Хаак суурда 30 хире кижини доктаамал ажилдарга хаара туткан. Чайгы үеде тудуг ажилдары эгелээри-биле 70 хире кижип ажилдаар. Кижип бодаарга, хергелел талазы-биле шупту адырларга ачы-дузаны чедирип турар, ынчалза-даа шаг-шаа-биле турбас, хөгжүүр.

— Мал-маган, дузалал ажил-агынын хөгжүткен болзувусса... кажан-хораа тудар... Боттарывыстың сүдүвүс болбазырадып, оода Бай-Хаак суурга сонгаартан сметана, творог сөөртпейн, боттарывыстың чаа бүдүргөн арыг чөмивисти чип турар кылдыр хандырган болзувусса деп күзөлдиг мен — диди.

Шончалай Шилововааның садыгчылары-биле чугаалашкаш, ол чүгле сайгарлыкчы эвес, кадрларны шилип, оларның күжүн шын ажыглап билер эки удуртукчу-дур деп билдим.

Саарлыкчы талазы сайзыраан, ам бүдүрүкчү күжүн хөгжүдөр деп турарын канчап деткивес боор, удавас бай-хаакчылар чаа тырткан сметана чий бээр боор дээрзинге бүзүрөп, бүдүрүкчү ажил чорудуп турар сайгарлыкчылар Тывага нептерээр болзун деп йөрээп каайн!

Айлаң ДАРЖАА.

ЭРЗИН ШКОЛАЗЫНЫҢ ДООЗУКЧУЛАРЫНГА СӨӨЛГҮ КОҢГА

Май айда чурттуң чугула байырлалдары бар. Ынчалза-даа оларның аразындан школачы сөөлгү коңга байырлалы онзаланып турар. Чүге дизе ол школа доозукчуларының — чалыы назынның байырлалы, оларның он чыл манааны хүн болур...

Эрзин суурга май 23-түн хүн аяс болгаш чылыг хүн болган. Бо школага республиканың көдэз черлеринде өске-даа ниити билиг өөредилге черлеринге ышкаш, сөөлгү коңга байырлалы болуп эрткен.

Школаньң удуртулгасы (директору Ирина Дүпчүр) мурнунда чылдарда ышкаш, доозукчуларының байырлалына ыяк, кызып белеткенген, хөй санныг аалчыларны чалаан. Бо школаның бир онза чүүлү — сөөлгү коңга байырлалынче ук ортумак өөредилге черин 10, 20, 30, 40 болгаш 50 чыл бурунгаар дооскан доозукчуларын чалааны болур. Боттарының биче «юбилейлерин» демделеп турар доозукчулар чүгле чаңгысклассчыларын болгаш башкыларын көрүп, оларның биле сеткил хандыр хөөрежи чугаала-

жып алырындан аңгыда, төрөөн школазынга хол куруг база келбестер.

Бо чылгы хамык доозукчулар база белек-селектиг келгенер. Чижээ, школаны 50 чыл бурунгаар дооскан доозукчулар, кырган-авалар болгаш кырган-ачалар, а оларның аразында республикада билдингир, хөй чылдарда улус ажил-агы-йының янзы-бүрү адырларга үрө-түннелдиг ажилы дээш алдарлыг аттарны алган кижилер хөй база ындыг болганнар. Улгады берген доозукчулар боттарының талазындан оларның уругларынга дөмей амгы он бирги болгаш тоску классчыларга чагыг-сүмезин бергеш,

төрөөн школазынга школачы самбыраны белекке берген.

Бо чүүлге улуг назылыг доозукчуларның чамдыктарының аттарын онзалап адаайн. Ол дээрже Зайцев Махматович Майдыр, Дамба

Соянович Хорлуу, Александр Сотпаевич Дембирель, Мария Чадамбаевна Сотпа, Екатерина Кыргысевна Сотпа, Мик Багаевич Ханды, Санаа Шойдукович Баян дээш, өскелердаа-дыр. Бо улуг назылыг доозукчулар, сөөлгү коңга байырлалы 10 шакта эгелээрге, өске «төгөрик» чылдарның доозукчулары

ышкаш, холдарындан четтинчикеш, байырлыг чыскаал мурну-биле найыралдыг кылаштажып эртерге, оон бүгү киржикчилери, ада-ие аажок чымчак, адыш часкап хүлээп алган.

Сөөлгү коңга байырлалы черле ындыг: чеден ажыг чыл бурунгаар ажыттынган Эрзин школазының бо чылгы ээлчеглиг доозукчуларынга байыр чедирген, чылыг-чымчак чагыг сөстөр чугаалаан кижилер хөй болган. Оларның аразында Эрзин кожуун чагыргазының даргазының оралакчызы Андриан Лойгу, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаты Борис Шомбун, Эрзин суур чагыргазының даргазы, кожуунуң өөредилге, иштики херектер килдистеринин начальнигтери, аңгы-аңгы чылдарның доозукчулары дээш, кымнардаа бар.

Эрзин школазының хүндүскү салбырын 2008-2009 өөредилге чылында 51, а кезээки салбырын 18 кижиге доозуп турар. Оларның аразында эки өөредилгези-биле өске эш-өөрүңгө үлгерлиг доозукчулар бар. Оларга Айлана Бүрбуну, Ай-Херел Назынны, Чаяна Цээнни, Мира Бүренин хамаарыштырар. Чижээ, Артыш Соян эки өөредилгезинден аңгыда, спортчу чедишкени-биле өске эш-өөрүңгө үлгерлиг. Ол Россияның спорт мастери аттыг, бокска Бүгү-Россия чергелиг маргылдааларның тиилекчизи, удавас Европаның аныктар аразында бирги чер дээш маргылдаазына киржир. Бо уруглар болгаш оларның өске-даа эштери школачы күрүнө шылгалдаларын эки дужаарынга, оон соонда республиканың база чурттуң дээди болгаш ортумак өөредилге черле-

ринче чедишкенин кирип алырынга оларның башкылары, ада-иелери дыка идегеп турар.

Черле ынчаш, сөөлгү коңга байырлалының үезинде бүгү класстарның эки өөредилгелиг он-он өөреникчилерин школаның удуртулгасы чыл түңнели кылдыр хүндүлел бижиктер-биле шаңнап-маттады. Байырлал үезинде доозукчуларның, оларның дунмаларының ыры-шоору үзүлбейн турган.

Оон соонда школаның янзы-бүрү чылдарда доозукчуларын класстарның парталарының артынга катап олуртупкаш, солун сактышкыннарже школаның амгы доозукчулары чалаан.

Юрий КӨК-ООЛ.

ЧУРУКТАРДА: бо чылгы доозукчуларга чагыг-сүмези школаның 50 чыл бурунгаар доозукчулары: Е.К.Сотпа, З.М.Майдыр болгаш М.Ч.Сотпа берип турары; байырлыг чыскаал болгаш доозукчуларга сөөлгү коңга...

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Орулгасы 1 млн. 816 муң рубль

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол бодунуң 2008 чылда орулгаларын түңнөп, ол талазы-биле чогуур медээни кириген. «Шолбан Валерьевичиниң орулгаларының дугайында медээ республиканың массалыг информация чепсектеринге апрель айда ла парлаттыг турган, ынчалза-жок ол көргүзүлгөр калбак информация дыңнадыгларынче мынчага чедир кирбейн барган дээрзин Чазак Даргазының парлалга секретары, «ТАСС-Сибирь» корреспонденти Долаана Салчак дыңнадып турар.

Регионнуң Баштыңының парлалга албанының дыңнады-биле, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының ажилдап турар черинден орулгасы 2008 чылдың январь 1-ден декабрь 31-ге чедир 1 млн. 816 муң 795 рубль 29 копейка болган. Өнчү-хөреңгизинден: Красноярскиде бир өрээлдиг, Москвада үш өрээлдиг квартираларыг. Оон аңгыда Чазактың Баштыңы шимчевес өнчүзүңге Тываның найысылалы Кызыл хоорайда капитал гаражын айткан.

Шолбан Кара-оол регионнар баштыңнарының аразындан хуунда ийи автотранспорт — «Тойота Камри» болгаш «Мерседес» марканың автомобили барын дыңнадып турар хөй эвес санныг удуртукчуларның бирээзи бооп турар. Itartass-sib.ru

ВАСИЛИЙ ОЮННУ ПАРТИЯДАН ҮНДҮРГЕН БОЛГАШ АЖЫЛЫНДАН ХАЛААР АЙТЫРЫГНЫ КӨДҮРГЕН

С. Неверов, Ш. Иргит, В. Бартына-Сады.

Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиязының Тывада девискээр салбырының Политиктиг чөвүлелин хуралы май 22-де болуп эрткен. РФ-тиң Күрүнө Думазының депутаты, «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Чингине чөвүлелин Президентиниң Секретарының оралакчызы Сергей Неверов, «Чаңгыс демниг Россия» партиязының Сибирьниң Регионнар аразының координация чөвүлелин удуртук-

чунуң хүлээлгезин күүседип турар Татьяна Воронова оон ажылынга киришкен.

«Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тывада салбырының Политиктиг чөвүлелин президентиниң хуралына ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының даргазы Василий Оюнну партияның адын баксырадып турар ажил-чорудулгасы, партияның дээди органның шийтпирлерин база партияның Уставының негел-

делерин доктаамал күүсетпейн келгени дээш партиядан үндүрер шийтпирни хүлээп алган. Партияның Тывада салбырының Политиктиг чөвүлелин хуралына бо шийтпирни сайгарып көргөш, бир эп-сеткилдиг чүүлдүзүнүп деткээн.

Ол ышкаш Политиктиг чөвүлелин хуралына Василий Оюнну ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының даргазы албан-дужаалдан хостаар дугайында эгелекчи саналды үндүргөн. Политиктиг чөвүлелин кижигүннери санал бергеш, бо айтырыгны шийтпирлээр үези келгенин, Хоойлужудулга палатазының удуртукчунуң четпес ажил-чорудулгасын чугаалааш, ону ажылындан халаарын чүүлдүзүнүп деткээн. Политиктиг чөвүлел хуралына бүгү талалыг сайгарылга соонда Василий Оюнну Хоойлужудулга палатазының даргазының албан-дужаалындан хостаар дугайында айтырыгны чоокку үеде болур сессияга чугаалажып көөр шийтпирни хүлээп алган.

РФ-тиң Күрүнө Думазының депутаты, партияның Чингине чөвүлелин Президентиниң Секретары Сергей Неверов сөс алгаш, Василий Оюнну партиядан үндүрер, ол ышкаш ону албан-дужаалындан хостаар дугайында шийтпир-биле «Чаңгыс демниг Россия» поли-

тиктиг партияның Чингине чөвүлели чүгле чөпшээрешкен эвес, бүрүн деткип турарын дыңнадып келгенин чугаалаан. «Биске Тываның Чазаа-биле сырый харылзаалыг, бот-боттарын билчип, бир демниг, үрө-түннелдиг ажил-херекти кылыр, сонгукчуларның идегелинге, бүзүрелинге дүүштүр бурунгаар хөгжүлдө, тодуг-догаа амыдырал-чуртталга дээш ажилдаар парламент херек» деп, Сергей Иванович чугаазынга онзалап демделгээн.

Ол-ла хүн, май 22-де, «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тывада девискээр салбырының ээлчег чок конференциясы болуп эрткен. Аңаа республиканың бүгү кожууннарның, хоорайларның 130 ажыг делегаты киришкен. Партияның Политиктиг чөвүлелин Василий Оюнну партиядан үндүрер база албан-дужаалындан хостаар дугайында шийтпирлерин ээлчег чок конференцияның делегаттары бүрүн деткээн. Хоойлужудулга палатазында «Чаңгыс демниг Россия» партиязының кижигүннери депутаттары Василий Оюнну албан-дужаалындан хостаар дээш бир эп-сеткилдиг бадылаарынче конференцияның делегаттары кыйгырган.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Виталий ШАЙФУЛИННИҢ тырттырган чуруу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва Республиканың Аныяктар Чазаның дугайында

Девискээрнин социал-экономиктиг хөгжүлдээнин айтырыгларын шийтирлээринге аныяктарны кириштирер, күш-ажыл ажил-чорудулгазының чаңчылдарына өөредиринге болгаш тургузарына деткимче көргүзөр, республиканың удуртукчу кадрларының курлавырын тургузар сорулга-биле доктаадырм болза:

1. Тыва Республиканың Аныяктар Чазан тургузар.
2. Бо Чарлыкка кошкан:
- Тыва Республиканың Аныяктар

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2009 чылдың апрель 29-та №114 Чарлыы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Аныяктар Чазаның дугайында ДҮРҮМ

I. Ниити чүүлдер

1. Бо Дүрүм Тыва Республиканың Аныяктар Чазаның (моон ыңай - Аныяктар Чазаның) эрге-байдалын болгаш ажил-чорудулгазының чурумун тодарадыр.

2. Аныяктар Чазан Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында чөвүлекчи орган болур.

3. Аныяктар Чазан конкурс үндезининге 18 хардан 30 хар чедир назылыг Россия Федерациязының хамаатылары болур база Тыва Республикада доктаамал чурттап турар болгаш бодунуң мурнунга дараазында сорулгаларны салып алган аныяк кижилерден тургузар:

- билиглер чедип алыр болгаш күрүне эргелеп-башкарылгазының практиктиг арга-мергежилин алыр;

- Тыва Республикада экономика, политика, социал харылзаалар айтырыгларын элээн ханы өөренир болгаш айыттыг чүүлдерге хүлээп алдыганын шийтирерни ажилдаар;

- Тыва Республиканың күрүне эргелеп-башкарылгазының системазын чаартырының талазы-биле хемчеглер ажилдап кылыр.

4. Аныяктар Чазаның кежигүннери конкурстун тиилекчилери болур.

5. Тыва Республиканың Аныяктар Чазан тургузарының талазы-биле конкурсту (моон ыңай - конкурс) организааарын болгаш эрттирерин Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы (моон ыңай - яамы) боттандырат.

6. Аныяктар Чазан бодунуң ажил-чорудулгазын Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күштүг хоойлужу-дулгазы, бо Дүрүм болгаш ажилының регламентизи езугаар боттандырат.

7. Аныяктар Чазаның ажил-чорудулгазының организастыг хандырылгызының чурумун яамы тодарадыр.

II. Сорулгалар болгаш кылып чорудар ажилдар

8. Аныяктар Чазан девискээрнин социал-экономиктиг хөгжүлдээнин чорудулгазынче аныяктарны кириштирер, күрү-нениң аныяктар политиказын боттанды-рарының талазы-биле саналдар белеткээр сорулга-биле тургузуп турар.

9. Аныяктар Чазаның сорулгалары:

- ниитилелдин социал-экономиктиг, поли-тиктиг, культурлуг амыдыралынче аныяк-тарны кириштирери-биле аңаа таарымчалыг байдалдарны тургузары;
- Тыва Республиканың Чазаның мур-нунда турар сорулгаларны шийтирлээринге аныяк кижилерни кириштирери;
- организатор салым-чаяаныг, баштын шынарларлыг аныяк кижилерни илередири болгаш деткири;
- күрүне херектеринин башкарылгазынга ажилдаары-биле идепкейжи аныяк кижилерни шилир, белеткээр болгаш деткир бүдүн системаны тургузары;
- күрүне эрге-чагыргазының органна-рынын, өске-даа органнарның болгаш албан черлеринин ажил-чорудулгазының дуга-йында аныяктарның үзел-бодалын өөренири болгаш түңнээри болур.

10. Ол сорулгаларны чедип алыры-биле Аныяктар Чазан дараазында айтырыгларны шийтирлээр:

- экономика, социал харылзаалар ады-

Чазаның дугайында Дүрүмү;

- «Тыва Республиканың Аныяктар Чазаның кадрлар активи» конкурстун дугайында Дүрүмү бадылаар.

3. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2009 чылдың апрель 29

№114

рынга хөгжүлдө программаларының төлөвилелдерин ажилдап кылыры болгаш оларны доктааткан чурум езугаар Тыва Республиканың Чазаның Даргазы болгаш Тыва Республиканың Чазан көөрү-биле кириери, Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдээнин программаларын боттандыраарына деткимче көргүзери;

- Тыва Республиканың Чазаның Даргазының тодарадыры Тыва Республиканың күрүнениң социал-экономиктиг политика-зының кол угланышкыннарын боттанды-рарына деткимче көргүзери;

- Аныяктар Чазаның хуралдарына чу-гаалажыр айтырыгларны болгаш саналдар-ны көрүп турда, Тыва Республиканың Чазан-ның ажилына доктааткан чурум езугаар киржири, ооң иштинде илеткелчилерни, эде-ринчи илеткел кылыр кижилерни делегаттап чорудар, эдилгелер кириер, түңнелди бол-гаш өске-даа материалдарны тарадыр, боттарының төлээлерин болгаш эксперттер-ни ажилчын бөлүктөргө чорудар арга-биле;

- бодунуң ажил-чорудулгазын органи-заастаарының айтырыгларының талазы-биле Аныяктар Чазаның кежигүннеринин күүседири албан болур шийтирлер хүлээп алыры;

- Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында чөвүлекчи органның өске-даа эргелерин боттандыраары болур.

III. Эргелери болгаш хүлээлгелери

11. Аныяктар Чазан аңаа даандырган сорулгаларны боттандыраары-биле дараа-зында эргелерлиг:

- аныяктар, социал политика, экономика, экология адырынга болгаш өске-даа адырларга Тыва Республиканың хөгжүл-дээнин нормативтиг хоойлу-дүрүм акты-ларын, программаларны, төлөвилелдерни хүлээп алырының дугайында саналдарны ажилдап кылыр;

- Чазактын хуралдарының хүн айтырыг-ларынче саналдарны доктааткан чурум езугаар кириер, хуралдарга эргежок чугула материалдарны белеткээр;

- бодунуң ажил-чорудулгазының талазы-биле саналды Тыва Республиканың Чазаның Даргазына кириер;

- херек апарганда Тыва Республиканың Чазаның Даргазы-биле дугуржулга езугаар харылзаа болгаш коммуникациялар систе-мазын ажылгаар;

- күрүнениң болгаш өске-даа орга-низацияларның төлээлерин чалап тургаш, чөвүлел хуралдар, сүмележилгелер, «төге-рик столдар» болгаш өске-даа ажилдарны чорудар;

- эксперт болгаш ажилчын бөлүктөрни тургузар;

- чамдык айтырыгларны ажилдап кылы-ры-биле күрүне органнарының болгаш орга-низацияларының эртемденнерин болгаш өске-даа специалисттерин доктааткан чурум езугаар кириштирер.

12. Аныяктар Чазан:

- Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күштүг хоойлужулгазын, а ол ышкаш бо Дүрүмү сагыыр;

- бодунуң ажил-чорудулгазының дуга-йында Тыва Республиканың Чазаның Дарга-зынга квартал санында медээни бээр;

- бодунуң ажил-чорудулгазының түңнел-деринин талазы-биле чыл санында Тыва Республиканың Чазаның хуралына илет-

келди кылыр;

- сонуургалдыг күрүне органнарынга, организацияларга, хамаатыларга бодунуң ажил-чорудулгазының дугайында медээни доктааткан чурум езугаар бээр хүлээлгелиг.

IV. Эргелеринин хуусаазы

13. Аныяктар Чазаның кежигүннеринин эргелери ийи чыл болур.

14. Аныяктар Чазаның кежигүннеринин эргелеринин хуусаазы Аныяктар Чазаның составын бадылаан хүнден эгелээр болгаш чаа составты бадылаан хүнде соксаар.

15. Аныяктар Чазаның кежигүнүнүн эргелери дараазында таварылгаларда хуу-саа бетинде соксаар:

- Аныяктар Чазаның кежигүнүнүн боду-нуң эргелерин хуусаа бетинде соксадып тура-рының дугайында билдиришкын киригенде;

- Россия Федерациязының хамаатызы чорукту чидиргенде;

- Аныяктар Чазаның кежигүнү болур кижиге хамаарыштыр судтун буруудадып турар шийтири күштүг болуп киргенде;

- доктаамал чурттаары-биле Россия Федерациязының өске субъектинче азы Россия Федерациязындан дашкаар көжүп чорутканда;

- 30 хар назы чеде бергенде.

16. Аныяктар Чазаның кежигүнү бодунуң хүлээлгелерин күүсетпээн азы багай күүсет-кен таварылгада Аныяктар Чазаның шийт-пири-биле ооң составындан, бир эвес ол шийтир дээш Аныяктар Чазаның кежигүн-неринин ниити санындан үштүн ийи кезээден эвээш эвес улус бадылаар болза, үндүрткен бооп болур.

17. Тургустуна берген хостуг олутту элээринин чурумун Аныяктар Чазан тур-гузарына ажилдаан бо Дүрүм-биле тода-раткан чурум-биле чорудар.

V. Составы болгаш тургузарының чуруму

18. Аныяктар Чазан конкурс үндезининге «Тыва Республиканың Аныяктар Чазаның кадрлар активи» конкурс дугайында Дүрүм-ге дүүштүр эрттирер турар шилилге конкурс-тун ийи чадазынын түңнелдери-биле хевир-леттинип тургустунар.

19. Аныяктар Чазаның составын болгаш тургузуун Аныяктар Чазан тургузарының талазы-биле конкурс комиссиязының ажи-лынын түңнелдерин берген соонда, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының айтышкыны-биле бадылаар.

20. Аныяктар Чазаның санныг составы 25 кижиден эвээш эвес бооп болбас.

21. Аныяктар Чазан даргадан, Аныяктар Чазаның ажил-чорудулгазының тодаргай угланышкыннарын харыылап, хөй-ниити эгелээшкыни-биле ажилдап турар ооң орал-акчыларындан (ооң иштинде бирги оралак-чызындан) болгаш Аныяктар Чазаның кежигүннеринден тургустунар.

22. Аныяктар Чазаның даргазын Аныяк-тар Чазаның кежигүннеринин бирги хура-лынга бодунуң составындан ниити үннерин бөдүүн хөйүнүн бадылаашкыны-биле сонгуур.

23. Аныяктар Чазаның шийтирлерин Аныяктар Чазаның хуралдарына хүлээп алыр. Аныяктар Чазаның шийтири, бир эвес ол дээш Аныяктар Чазаның даңзы составының чартындан хөйү бадылаанда, хүлээп алдыганы деп санаттынар.

24. Аныяктар Чазаның кежигүннери чамдык программаларны ажилдап кылыры-биле база Аныяктар Чазаның ажил-чорудулгазын чаартыры-биле ажилчын бөлүктөрни тургузар эргелиг.

25. Аныяктар Чазаның даргазы, ооң оралакчылары болгаш Аныяктар Чазаның кежигүннери Аныяктар Чазаның чаа томуй-латкан составының мурнунга боттарының эргелерин дамчыдып дүжүрер.

26. Аныяктар Чазаның ажил-чорудул-газының чуруму яамының бадылааны Аныяк-тар Чазаның ажилының регламентизи-биле тодараттынар.

VI. Организаасташкын болгаш ажил-чорудулганың чуруму

27. Аныяктар Чазаның хуралдарын доктаамал Аныяктар Чазаның регламен-

тизи-биле тодараткан хуусааларда эрттирер. Элчег чок хуралдарны Аныяктар Чазаның даргазының шийтири-биле, а ол ышкаш Аныяктар Чазаның кежигүннеринин үштүн ийи кезээден эвээш эвезинин негелдези-биле эрттирер. Хуралдарның шийтирлерин протоколдар-биле долдуурар.

28. Аныяктар Чазаның кежигүннери ооң хуралдарына боду хуузуна киржир болгаш бодунуң эргелерин өске кижиге дамчыдап бээр эрге чок.

29. Хуралдар Аныяктар Чазаның дарга-зының удуртулгазы-биле, а ол чок турган таварылгада, хуралды Аныяктар Чазаның даргазының бирги оралакчызы эрттирер.

30. Аныяктар Чазаның даргазы:

- Аныяктар Чазаның ажилының удур-тулгазын боттандырат;
- күрүне эрге-чагыргазының болгаш тус чер бот-башкарылгазының органнарынга Аныяктар Чазаның төлээзи болур;
- Аныяктар Чазаның кежигүннеринин, кириштирген специалисттерин, түр үениң база доктаамал ажилчын бөлүктөрнүн ажилын таарыштырат;
- Аныяктар Чазаның ажил-чорудул-газының кол угланышкыннарын тодарадыр;
- Тыва Республиканың Чазаның Даргазы көөрү-биле Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдээнин планнарының болгаш программаларының төлөвилелдерни кириер;
- Аныяктар Чазаның хуралдарын чыыл-дырат;
- Аныяктар Чазаның белеткээни санал-дарны, кыйгырыгларны, билдиришкыннерни болгаш өске-даа документиленни Тыва Рес-публиканың Чазаның хуралдарына та-ныштырат.

31. Аныяктар Чазан эргежок чугула апар-ган таварылгаларда хүлээп алганы шийт-пирилерни күрүне эрге-чагыргазының орган-нары, тус чер бот-башкарылгазының ор-ганнары, хөй-ниити каттыжышкыннары болгаш организациялар көөрү-биле оларже чорудар.

32. Аныяктар Чазаның кежигүннери:

- Аныяктар Чазаның ажил-чорудул-газынга киржир;
- Аныяктар Чазан көөрү-биле ооң ажил-чорудулгазының айтырыгларының талазы-биле саналдарны кириер;
- Аныяктар Чазаның эрттирер турары программалыг ажилдарга киржир;
- Аныяктар Чазаның ажил-чорудул-газының дугайында медээни алыр;
- Тыва Республиканың Чазаның Даргазының тодаргай даалгаларын күүседип тургаш, күрүне албан-хаакчыларынга көр-дүнген чурум езугаар медээни Тыва Рес-публиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органының даалганын чогуур темазын ха-рыылап турар удуртукчузу-биле дугуржулга езугаар айтырар болгаш алыр эргелиг.

33. Аныяктар Чазаның кежигүннери:

- Аныяктар Чазаның шийтирин, Аныяктар Чазаның даргазының даалга-ларын күүседири;
- Аныяктар Чазаның ажил-чорудул-газынга хуузуна киржир, ооң бүгү хура-лдарына олуржур, Аныяктар Чазаның мурнунда турар айтырыгларның шийтир-лээшкыниге идепкейлиг деткимче бээр;
- Аныяктар Чазанга база Аныяктар Чазаның даргазынга бодунуң ажилының дугайында медээни бээр;
- Аныяктар Чазаның ат-алдарын көдүреринге деткимче көргүзөр;
- Аныяктар Чазаның болгаш ооң кежигүннеринин ажил-чорудулгазынга болгаш хоойлу езугаар эрге-ажыктарына коргарал чедирер хөдөлишкыннерни болдурбас хүлээлгелиг.

34. Аныяктар Чазаның ажил-чорудул-газының бо Дүрүм-биле таарыштынмаан айтырыгларын Аныяктар Чазаның ажи-лының регламентизи-биле тодарадыр.

35. Аныяктар Чазаның хуралдарының түңнелдери-биле Тыва Республиканың Ча-заанга бөлүк саналдарны кириер.

36. Аныяктар Чазаның кежигүннери ажилының түңнелдери-биле Тыва Респу-бликаның Чазанга белеткел эртер болгаш күүсекчи эрге-чагырга органнарының, хөй-ниити каттыжышкыннарының болгаш

(Уланчызы 4-кү арында).

- Тыва Республиканың салым-чаяанныг болгаш идепкейлиг аныяктарының кур-лавырынче кирер.

«Тыва Республиканың девискээринге хуу сайгарлыкчыларга патентиге үндезилеп үндүрүг онаарының бөдүүнчүткен системазын ажыглаарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 2 чүүлүгө өскерилгелер кириер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2009 чылдың март 18-те хчлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың апрель 21-де ччлүдүз деп көргөн

1 чүүл

2005 чылдың ноябрь 28-те № 1483 УХ-I «Тыва Республиканың девискээринге хуу сайгарлыкчыларга патентиге үндезилеп үндүрүг онаарының бөдүүнчүткен системазын ажыглаарының дугайында» («Тувинская правда», 2005 чылдың ноябрь 29-та; 2007 чылдың июнь 26-да; 2008 чылдың декабрь 6-да, декабрь 20-де; «Шын», 2005 чылдың ноябрь 29-та; 2007 чылдың июнь 28-те; 2008 чылдың декабрь 16-да) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 2-ги чүүлүн дараазында уткалыг абзац-биле немел, өскерилгени кириер:

«Патентиге үндезилеп үндүрүг онаарының бөдүүнчүткен системазын ажыглап турда, хуу сайгарлыкчы хөлезиленикчи ажилчыннарны, ооң иштинде хамааты-хоойлу-дүрүм хевирлиг керээлер-биле

ажылга кириштирер эргелиг, даңзы езугаар ортумак саны статистика талазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген федералдыг органының доктаадып турары чурум езугаар үндүрүг үезинде беш кижиден көвүдөвес уjurлуг.»

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, бир ай эрткенде, күштүг болур болгаш 2009 чылдың январь 1-ден эгелеп тыттып турар хоойлу-дүрүм хамаарылгаларына хамаарыштыр тараар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 1316 УХ-II

2009 чылдың май 4.

«Тыва Республикада эмнер аймааның дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун күжүн чидирген деп санаар дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2009 чылдың март 18-те хчлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың апрель 20-де ччлүдүз деп көргөн

1 чүүл

2001 чылдың ноябрь 9-та № 1134 «Тыва Республикада эмнер аймааның дугайында» («Шын», 2002 чылдың январь 17-де; «Тувинская правда», 2002 чылдың апрель 16-да) Тыва Республиканың Хоойлузун дараазында хоойлулар-биле кириген өскерилгелери-биле күжүн чидирген деп санаар:

1) 2004 чылдың декабрь 29-та № 1115 УХ-I «Тыва Республикада эмнер аймааның дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер болгаш немелделер кириериниң дугайында» («Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 31-де) Тыва Республиканың Хоойлузу-биле;

2) 2008 чылдың апрель 21-де № 691 УХ-II «Тыва Республикада эмнер аймааның дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында» («Шын», 2008 чылдың май 6-да) Тыва Республиканың Хоойлузу-биле.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 1339 УХ-II

2009 чылдың май 4.

Керээ езугаар муниципалдыг тургузугнуң чагырга даргазының албан-дужаалына томуйлап турар кижиле керээниң чаңгыс аай хевириниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2009 чылдың февраль 18-те хчлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың апрель 21-де ччлүдүз деп көргөн

Бо Хоойлу 2003 чылдың октябрь 6-да № 131-ФХ «Россия Федерациязына тус чер бот-башкарылганын организастаарының ниити принциптериниң дугайында» Федералдыг хоойлунуң 37-ги чүүлүгө, 2007 чылдың март 2-де № 25-ФХ «Россия Федерациязында муниципалдыг албанның дугайында» Федералдыг хоойлунуң 16-гы чүүлүгө дүүштүр керээ езугаар муниципалдыг тургузугнуң чагырга даргазының албан-дужаалына томуйлап турар кижиле керээниң чаңгыс аай хевирин бадылап турар.

1 чүүл. Бо Хоойлунуң күштүг болур кызыгаарлары

Бо Хоойлунуң күжү, бир эвес чогуур муниципалдыг тургузугнуң уставын езугаар айткан албан-дужаалды конкурс түңнелдери-биле чарып турар керээ езугаар ээлээри көрдүнгөн таварылгада муниципалдыг тургузугнуң чагырга даргазының албан-дужаалына томуйлап турар кижилерге хамаарыштыр тараар.

Керээ езугаар муниципалдыг тургузугнуң чагырга даргазының албан-дужаалын ээлээриниң чурумун болгаш керээ езугаар айткан албан-дужаалга томуйлап турар кижиле керээни чарырының база күш чок болдурарының чурумун 2003 чылдың октябрь 6-да № 131-ФХ «Россия Федерациязына тус чер бот-башкарылганын организастаарының ниити принциптериниң дугайында» Федералдыг хоойлу-биле тодарадып тургузар.

2 чүүл. Керээ езугаар муниципалдыг тургузугнуң чагырга даргазының албан-дужаалына томуйлап турар кижиле чарар керээниң чаңгыс аай хевирин

Муниципалдыг тургузугнуң чагырга

даргазы-биле керээни бо Хоойлуга капсырылга езугаар керээниң чаңгыс аай хевиринге дүүштүр чарар.

3 чүүл. Муниципалдыг тургузугнуң, хоорай округунуң чагырга даргазына дамчыткан чамдык күрүнө бүрүн эргелерин боттандыраары хамааржып турар кезээнге керээниң негелделери

Муниципалдыг тургузугнуң, хоорай округунуң чагырга даргазына дамчыткан күрүнө бүрүн эргелерин боттандыраары хамааржып турар кезээнге керээниң негелделерин 2005 чылдың апрель 6-да № 1237 УХ-I «Тыва Республикага тус чер бот-башкарылганын организастаарының чамдык айтырыгларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу-биле доктаадып тургузар болгаш ону керээже немелде кириер.

4 чүүл. Муниципалдыг районнуң, хоорай округунуң чагырга даргазы-биле тус чер уjur-дузалыг айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле бүрүн эргелерни боттандыраары хамааржып турар кезээнге керээниң негелделери

Муниципалдыг районнуң, хоорай округунуң чагырга даргазы-биле тус чер уjur-дузалыг айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле бүрүн эргелерни боттандыраары хамааржып турар кезээнге керээниң негелделерин керээже немелде кириер болгаш муниципалдыг районнуң, хоорай округунуң төлээлеттирген органы бадылаар.

5 чүүл. Суурнуң чагырга даргазы-биле керээниң негелделери

Суурнуң чагырга даргазы-биле керээниң негелделерин керээже немелде кириер болгаш суурларның төлээлеттирген органына бадылаар.

6 чүүл. Бо Хоойлунуң күштүг болуру Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткенде, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 1246 УХ-II 2009 чылдың май 4

«Керээ езугаар муниципалдыг тургузугнуң чагырга даргазының албан-дужаалына томуйлап турар кижиле керээниң чаңгыс аай хевириниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга капсырылга

Керээ езугаар муниципалдыг тургузугнуң чагырга даргазының албан-дужаалына томуйлап турар кижиле керээниң чаңгыс аай хевирин

_____ чылдың _____ «____»
(керээни чарган чери)

Уставы езугаар ажылдап турар
(муниципалдыг тургузугнуң ады)

_____ баштыңы
(муниципалдыг тургузугнуң ады)

_____ (фамилиязы, ады, адазының ады)

дараазында бир талазында «хөлезилекчинин төлээзи» деп адаар база өске талазында «чагырга даргазы» деп адаар,

_____ (муниципалдыг тургузугнуң ады)

№ _____ шиитпирин езугаар

муниципалдыг тургузугнуң тус чер чагыргазының даргазының албан-дужаалына конкурс түңнелдери-биле томуйлаттырган хамааты

_____ (фамилиязы, ады, адазының ады)

дараазында чүүлдүн дугайында бо керээни чарган:

I. Ниити дүрүмнер

1.1. Бо керээ езугаар чагырга даргазы чагырганың бүрүн эргелерин күүседирин хандыраары-биле холбашкан хүлээлгелерни бодунга хүлээп алыр

_____ (муниципалдыг тургузугнуң ады)

Уставына дүүштүр тус чер уjur-дузалыг айтырыгларны шиитпирлээр (дараазында — чагырга дээн)

_____ (муниципалдыг тургузугнуң ады)

болгаш тус чер бот-башкарылга органныңа дамчыдып берген күрүнениң чамдык бүрүн эргелерин боттандыраарының талазы-биле (дараазында — Устав дээн)

_____ (муниципалдыг тургузугнуң ады)

федералдыг хоойлулар-биле болгаш Тыва Республиканың Хоойлулары-биле, а хөлезилекчинин төлээзи чагырга даргазына федералдыг хоойлуларга, Тыва Республиканың Хоойлуларына, Уставка база өске-даа муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларына дүүштүр айткан бүрүн эргелерни боттандыраары-биле негелделерни хандыраары,

_____ (муниципалдыг тургузугнуң ады)

а ол ышкаш Россия Федерациязының хоойлужудулгазына болгаш Тыва Республиканың муниципалдыг албанның дугайында хоойлужудулгазына база бо керээге дүүштүр муниципалдыг албанны эртерин хүлээнип турар.

1.2. Тыва Республикада муниципалдыг албанның албан-дужаалдарының Даңзызына дүүштүр чагырга даргазының албан-дужаалы муниципалдыг албанның

_____ (албан-дужаал бөлүүн айтыр)

албан-дужаал бөлүүнге хамааржыр.

1.3. Чагырга даргазы _____ «____»
бүрүн эргелерин күүседип кирер.

II. Чагырга даргазының эргелери болгаш хүлээлгелери

2.1. Чагырга даргазы чагырганы чаңгыс кижиле удуртур принцип-биле удуртур болгаш Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле, Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле, Устав-биле болгаш бо керээ-биле доктааттырган хемчээлдерге хөлезилекчинин төлээзинге отчедун бээр хүлээлгелиг.

2.2. Чагырга даргазы Россия Федерациязының хоойлужудулгазына, Тыва Республиканың хоойлужудулгазына болгаш тус черниң өске-даа бот-башкарылга органныңа Уставына хамааржып турар айтырыглардан аңгыда, чагырганың ажил-чорудулгазының шупту айтырыгларын бот-тускайлаң шиитпирлээр.

2.3. Чагырга даргазы:

1) тус чер чергелиг айтырыгларны шиитпирлээри-биле чагырганың ажил-чорудулгазын, а ол ышкаш Тыва Республиканың хоойлулары-биле болгаш федералдыг хоойлулар-биле тус черниң бот-башкарылга органныңа дамчыдып берген күрүнениң чамдык бүрүн эргелерин боттандыраар талазы-биле ажилды организастаар;

2) чагырганың тургузуун бадылаары-биле кириер

_____ (муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының ады)

3) тус черниң бот-башкарылга органныңа, күрүнө эрге-чагырга органныңа, хамаатылар-биле болгаш чагырга мурнундан шынзыдылга чокка ажылдап турар организациялар-биле хамаарылгаларга чагырганы таныштыраар;

4) муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларын боттарының бүрүн эргелериниң иштинге үндүрер;

5) _____ (муниципалдыг тургузугнуң ады)

тус чер бюджетиниң дугайында _____ (муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының ады)

шиитпирин езугаар материалдыг курлавырларны ажыглаар болгаш саң-хөө акша-хөреңгилерни база оларны тускай сорулгазын езугаар чарыгдар, ооң иштинде федералдыг хоойлуларга база Тыва Республиканың хоойлуларына дүүштүр чагырганың бергени күрүнениң чамдык бүрүн эргелерин боттандыраарына ажыглаар;

6) тус чер бюджетин күүседириниң касса хандырылганын боттандырып турар албан черлеринге агар саннарны ажыдар;

7) федералдыг хоойлулар, Тыва Республиканың хоойлулары, тус черниң бот-башкарылга органның өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларын езугаар чагырганың эт-хөреңгизин аайлап-башкаар;

8) чагырганың мурнундан баш билип харыылаар айтырыгларының иштинге болгаш доктааттыг чурум езугаар дугуржулгаларны кылыр;

9) чагыргага ажилдакчыларны ажилга хүлээп алырын болгаш үндүрерин, оларның биле күш-ажыл керээлерин чарар, өскертир база соксадыр ажилдарны боттандыраар;

10) муниципалдыг бүдүрүлгелер болгаш албан черлериниң удурткучулары-биле күш-ажыл керээлерин чарар, оларның биле күш-ажыл керээлерин өскертир болгаш соксадыр; муниципалдыг бүдүрүлгелер болгаш албан черлериниң улуг бухгалтерлерин ажилга хүлээп алыр, а ол ышкаш оларның биле күш-ажыл керээлерин чарарын, өскертир, соксадырын дугуржулга езугаар кылыр; муниципалдыг бүдүрүлгелерниң болгаш албан черлериниң удурткучуларының, оларның оралакчыларының, улуг бухгалтерлерниң база өске-даа ажилдакчыларның күш-ажыл төлевириниң хемчээлин болгаш негелделерин доктаадып тургузар <1>;

11) Россия Федерациязының хоойлужу-дулгазы-биле, Тыва Республиканың хоойлужу-дулгазы-биле, Устав-биле база бо керээ-биле хамаарыштырган өске-даа бүрүн эргелерин боттандыраар.

2.4. Чагырга даргазы дараазында эргелерлиг болур:

1) ооң ээлеп турар албан-дужаалының аайы-биле ооң эргелерин болгаш хүлээлгелерин тодарадып турар, а ол ышкаш аңаа хүлээлгелерин бүрүн эргелерин күүседиринге эргежок чугула организас-техниктиг хандырылганы тодарадып документилер-биле таныжар;

2) тус чер уjur-дузалыг, чагырганың ажилын организастаар айтырыгларын шитпирлээр талазы-биле хоойлу-дүрүм актыларын үндүрер;

3) муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органынче, тус чер бот-башкарылганың өске-даа органнынче, а ол ышкаш тус чер чергелиг айтырыгларын шитпирлээр-биле бодунуң бүрүн эргелерин боттандыраарына холбашкан күрүне органнынче санал-оналды кирир;

4) хоойлужу-дулга-биле доктааттыг чурум езугаар тус черниң бот-башкарылга органнын, күрүне органнын, оларның албан-дужаалдыг кижилеринден тус чер уjur-дузалыг айтырыгларын шитпирлээр талазы-биле боттарының бүрүн эргелерин боттандыраарына эргежок чугула медээлерни болгаш документилерни айтырар база алыр эргелиг;

5)

(федералдыг хоойлуларга болгаш Тыва Республиканың хоойлуларына дүүштүр муниципалдыг тургузугнуң Уставы-биле тодарадып турар өске-даа эргелер)

2.5. Чагырга даргазы дараазында хүлээлгелерлиг болур:

(муниципалдыг тургузугнуң ады)

1) Россия Федерациязының Конституциязын, федералдыг хоойлуларны болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларын, Тыва Республиканың Конституциязын, Тыва Республиканың хоойлуларын база өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларын, Уставы болгаш өске-даа муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларын сагыыр база оларның күүселдезин хандыраар;

2) аңаа хүлээлгелерин хүлээлгелерни ак сеткилдиг күүседир;

3) албан-дужаал аайы-биле хүлээлгелерин күүседип турар үезинде хамаатыларның болгаш организацияларның эргелерин болгаш хоойлу езугаар эрге-ажыын сагып барымдаалаар;

4)

(муниципалдыг тургузугнуң ады)

тус чер чагырганың доктааттыг иштиги күш-ажыл чурумунун, а ол ышкаш күш-ажыл камгалалының болгаш техниканың айыыл чок чорунун талазы-биле негелделерни, албан медээзи-биле ажилдаарының чурумун сагыр;

5) албан-дужаал хүлээлгелерин болур-чогууру-биле күүседиринге эргежок чугула мергежилниң деннелин тудар;

6) күрүне болгаш өске-даа федералдыг хоойлулар-биле камгалаттыг чажытты тургузуп турар медээлерни, а ол ышкаш албан-дужаал хүлээлгелерин күүседип турда билдине берген, ооң иштинде хамаатыларның амы-хууда чуртталгазынга болгаш

кадыынга азы оларның ат-алдарына болгаш арын-нүүрүнге хамаарышкан медээлерни чарлаас;

7) күрүнениң база муниципалдыг эт-хөреңгизин, ооң иштинде аңаа албан-дужаал хүлээлгелерин күүседир-биле берген эт-хөреңгизин камнаар;

8) боттарының бүрүн эргелериниң иштинге хамаатыларның болгаш хөй-ниити каттыжышкыннарының, а ол ышкаш организацияларның, күрүне органның болгаш тус чер бот-башкарылга органның, билдирешишкыннерин өй-шаанда көөр болгаш оларга хамаарыштыр шитпирлерни доктааттыг чурум езугаар хүлээп алыр;

9) Россия Федерациязының хоойлужу-дулгазы-биле көрдүнгени бодунуң болгаш өг-бүлезиниң кежигүннериниң дугайында медээлерни, а ол ышкаш оларның кирип ап турар орулгаларының болгаш ооң үндүрүг оонар объектилери болуп турар, аңаа өңчү эргезинге хамааржып турар эт-хөреңгизиниң дугайында медээлерни доктааттыг чурум езугаар кирир;

10)

(муниципалдыг тургузугнуң ады)

тус чер чагырганың (оперативтиг эргелелдин) өңчү-хөреңгизин бооп турар материалдыг курлавырларның кадагалалын хандыраар болгаш

(муниципалдыг тургузугнуң ады)

бюджетке болгаш ооң тускай сорулгазынга дүүштүр саң-хөө акша-хөреңгилерни чарыгдаар;

11) төлээлтирген күрүне органның оларның бүрүн эргелерин боттандыраарына эргежок чугула документилерни болгаш медээлерни бээр;

12) хоойлужу-дулганың чурум хажы-дышкыннарын чайладырының дугайында төлээлтирген күрүне органның бижимел айтышкыннарын күүседир;

13) хөлезилекчинин (ажыл берикчизинин) төлээзинге Россия Федерациязының хамаатызы болурун үнгер хунде Россия Федерациязының хамаатызын үнгериниң дугайында азы даштыкы күрүнениң хамаатызы болган хунде даштыкы күрүнениң хамаатызы болганының дугайында дыңнадыр;

14) Россия Федерациязының хоойлужу-дулгазы-биле доктааттыг кызыгаарлаашкыннарын сагыыр, хүлээлгелерни күүседир, хоруглуг чүүлдерни үрөп болбас;

15) хөлезилекчинин (ажыл берикчизинин) төлээзинге албан-дужаал күүселдезинин үезинде сонургалдарның үскүлөжишкынниң кежигүн болуп хууда сонургалдарының дугайында дыңнадыр, ындыг хевирлиг үскүлөжишкынни болдурбазының талазы-биле хемчеглерни хүлээп алыр.

2.6. Чагырга даргазы федералдыг хоойлулар-биле, Россия Федерациязының Президентизинин чарлыктары болгаш айтышкыннары-биле, Россия Федерациязының Чазаның доктаалдары болгаш айтышкыннары-биле, Тыва Республиканың Конституциязы-биле, Тыва Республиканың хоойлулары-биле болгаш өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле, Уставы-биле доктааттыг өске-даа эргелерлиг болур болгаш өске-даа хүлээлгелерни күүседир хүлээлгелиг

(муниципалдыг тургузугнуң ады)

<1> бир эвес муниципалдыг тургузугнуң уставы-биле азы муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының хоойлу-дүрүм актызы-биле өске чүүл көрдүмез болза.

III. Хөлезиленикчинин төлээзинин эргелери болгаш хүлээлгелери

3.1. Хөлезиленикчинин төлээзи дараазында эргелиг болур:

1) чагырга даргазын Устав-биле болгаш бо керээ-биле даандырган албан хүлээлгелериниң күүселдезин негээр;

2) чагырга даргазын бодунуң албан хүлээлгелерин ак сеткилдиг болгаш үрө-түнелдиг күүседип турары дээш шаңнап-мактаар;

3) чагырга даргазын албан-хүлээлгелерин күүсетпейн турары дээш база (азы) болур-чогууру-биле эвес күүсеткени дээш амгы күштүг болуп турар хоойлужу-дулгага дүүштүр сагылга-чурум харысалгазынга оонаар;

4) Россия Федерациязының хоойлужу-дулгазы-биле болгаш Тыва Республиканың хоойлужу-дулгазы-биле көрдүнген, өске-даа эргелерин боттандыраар эргелиг.

3.2. Хөлезилекчинин төлээзи дараазында хүлээлгелерлиг болур:

1) чагырга даргазын 2007 чылдың март 2-де № 25-ФХ «Россия Федерациязында муниципалдыг албанның дугайында»

Федералдыг хоойлу-биле, Тыва Республика-ның хоойлужу-дулгазы-биле, Устав-биле, өске-даа муниципалдыг хоойлу-дүрүм актылары-биле болгаш бо керээ-биле көрдүнген магадылалдарны бээр хандыраар;

2) муниципалдыг албан дугайында Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хоойлужу-дулгазын, муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының дүрүмнерин болгаш бо керээниң негелделерин сагыыр;

3) муниципалдыг албан дугайында федералдыг хоойлужу-дулга-биле болгаш Тыва Республиканың хоойлужу-дулгазы-биле, Устав-биле база өске-даа муниципалдыг хоойлу-дүрүм актылары-биле көрдүнген өске-даа хүлээлгелерни күүседир хүлээлгелиг.

IV. Күш-ажыл төлевирин

Чагырга даргазының күш-ажыл төлевирин албан-дужаал шалыңында, ай санының болгаш өске-даа немелде төлөлгелерден тургузунар акша шалың хевиринге айда _____ рубль хемчээлге санаар:

1) муниципалдыг албанга хөй чыл ажилдааны дээш албан-дужаал шалыңыга ай санын немелде төлевирин албан-дужаал шалыңының _____ хуу хемчээлинге (рубль);

2) муниципалдыг албанның онза байдалдар дээш албан-дужаал шалыңыга ай санын немелде төлевирин албан-дужаал шалыңының _____ хуу хемчээлинге (рубль);

3) ай санында мактал акшаны албан-дужаал шалыңының _____ хуу (рубль) хемчээлинге;

4) күрүне чажыды тургузуп турар медээлер-биле ажил дээш албан-дужаал шалыңыга ай санын хуулуг немелде төлевирин албан-дужаал шалыңының _____ хуу (рубль) хемчээлинге;

5) чыл санында төлевирлиг шөлээни база материалдыг дузаны берип турда, чангыс катап төлээр төлевирлерни федералдыг нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларына болгаш Тыва Республиканың нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларына дүүштүр доктаадып тургускан хемчээлдерге;

6) федералдыг нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларына база Тыва Республиканың нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларына дүүштүр муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының доктаадып турары онза чугула болгаш нарын даалгаларны күүсеткени дээш шаңнал акша;

7) ажилының түннелдери-биле шаңнал акшалар.

IV кезектин 3 - 6 пунктулары, бир эвес айттырган немелделер муниципалдыг тургузугнуң Уставы-биле көрдүнген болза, доктааттынар.

V. Албан шагы болгаш дыштаныр үе

5.1. Чагырга даргазынга тургузары болза:

(албан шагының норма езугаар үргүлчүлээшкени)

(өйлөттимез ажил хүнү)

(ажыл шагының кызырган үргүлчүлээшкени)

5.2. Администрация даргазынга берип турар чүүлдер:

1) муниципалдыг албанның ээлеп турар албан-дужаалын арттырышаан, чыл санының кол төлевирлиг шөлээни болгаш _____ календарыг хонуктарның үргүлчүлелдиг акша шалыңы;

2) үргүлчүлелдин Тыва Республиканың хоойлужу-дулгазынга дүүштүр тодарадып тургузар, хөй чылдарда ажилдааны дээш чыл санын немелде төлевирлиг шөлээни болгаш ол _____ календарыг хонуктар болур;

3) 1993 чылдың февраль 19-та № 4520-1 «Кыдыкы Сонгу чүк районнарында болгаш аңаа деңештирген черлерде ажилдап база чурттап турар кижилерге күрүне магадылалдарының болгаш компенсацияларның дугайында» Россия Федерациязының Хоойлузу-биле дүүштүр Россияның кыдыкы

XI. Талаларның хол үжүү

Хөлезиленикчинин төлээзи –

Б. итыңы

(муниципалдыг тургузугнуң ады)

(хол үжүү)

20 _____ чылдың _____ «_____»

таңма орну

Адреси: _____

районнарынга ажылы дээш чыл санының үргүлчүлелдини _____ календарыг хүн болур немелде төлевирлиг шөлээни.

VI. Керээниң күштүг болур хуусаазы

Устав езугаар керээни _____

(керээниң хуусаазы)

хуусаада чарар.

VII. Мергежил албан ажил-чорудулгазы-биле холбашкан профессионал албан ажил-чорудулгазының негелделери, магадылалдары, компенсациялары болгаш чиигелделери

7.1. Чагырга даргазынга албан-хүлээлгелерин күүседиринге эргежок чугула болур-чогуур организас-техниктиг байдалдарны хандыраар:

(ажылчын олудун оргтехника, харылзаа херекселдери, медээ системаларынче кирер болгаш өске-даа чүүлдер-биле дерири)

7.2. 2007 чылдың март 2-де № 25-ФХ «Россия Федерациязында муниципалдыг албан дугайында» Федералдыг хоойлунуң 23-күчүлүндө айттыг магадылалдарны, а ол ышкаш Тыва Республиканың хоойлужу-дулгазы-биле база муниципалдыг тургузугнуң Уставы-биле көрдүнген немелде магадылалдарны чагырга даргазынга бээр.

VIII. Керээниң өске-даа негелделери

8.1. Чагырга даргазы Россия Федерациязының хоойлужу-дулгазы-биле көрдүнгени езугаар ыяп-ла камгаладылгага хамааржыр.

8.2. Керээниң өске-даа негелделери

IX. Керээниң талаларының харыс-салгазы. Керээни өскертири болгаш немээри. Керээни соксадыры

9.1. Хөлезиленикчинин төлээзи база чагырга даргазы бодунга алган хүлээлгелерин Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хоойлужу-дулгазынга дүүштүр күүсетпез азы болур-чогууру-биле эвес күүсеткени дээш харыс-салганы чүктээр.

9.2. Бо керээже өскерилгелерни болгаш немелделерни талалар-биле дугуржулга езугаар дараазында таварылгаларда кирип болур:

1) Россия Федерациязының хоойлужу-дулгазы, Тыва Республиканың хоойлужу-дулгазы, муниципалдыг тургузугнуң Уставы өскерилгенде;

2) бо керээниң кайы-бир талаларының эгелээшкени-биле.

Бо керээниң негелделерин хөлезиленикчинин төлээзи өскертирде, оларны өскертиринге чедир ийи айдан орайтатпайн, чагырга даргазынга бижимел хевирге дыңнаткан турар.

9.3. Бо керээже кирип турар өскерилгелер болгаш немелделер бо керээниң адырылбас кезээ болур, оларны бижимел хевирге немелде дугуржулгалар кылдыр кирир.

9.4. Бо керээ Россия Федерациязының хоойлужу-дулгазы-биле көрдүнген чылда-гаан талазы-биле түр соксаттыг бооп болур.

X. Маргылдааларны болгаш чөрүлдээлери чарары

Бо керээге хамаарышкан маргылдааларны болгаш чөрүлдээлери талаларны дугуржулга езугаар чарар, а бир эвес дугуржулга чедип алдынмаан болза, Россия Федерациязының хоойлужу-дулгазы-биле көрдүнген чурум езугаар чарар.

Бо керээни ийи экземплярга тургузар. Бирги экземпляр чагырга даргазының хууда херээнге шыгжаттынар, ийигизи – хөлезилекчинин төлээзинде чагырга даргазының хууда херээнге шыгжаттынар. Ийи экземпляр кайызы-даа дөмей юридиктиг күштүг болур.

Чагырга даргазы

(фамилиязы, ады, адазының ады)

(хол үжүү)

20 _____ чылдың _____ «_____»

паспорт № _____

(кажан, кым берген)

Адреси: _____

Тыва журналистиканың хоочуну, «Шын» солунга 1971-1989 чылдарда кол редакторлап ажылдап чораан В.С. Шаравин май 29-та 80 харлаар турган

АКЫМ ДУГАЙЫНДА СӨС

НАМДАРЫНДАН

Бистиң ада-иевис Часкал Даваевна биле Севильбаа Чимитович Монгуштар — мал, чер ажил-агыйлыг көшкүн араттар. Чөөн-Хемчик кожунун девискээри Куу-Даглар, Куржаангы, Хүлбүс-Чүрээ, Адар-Төш, Ооруг, Кегээн-Булак, Бора-Хөл, Хараган ынчаар чурттап чораан. Ада-иевистиң уруглары 5 кижиле — үш оол, ийи кыс. Бистиң эң улуус Валерий Севилбаевич Шаравин акым, ол 1929 чылдың май 29-та төрүттүнген, чораан болза 80 харлаар турган.

Ооң албан езузу-биле күш-ажылчы намдары кончуг аныянда республиканың парламента ажыл-биле холбашкан. Хып дээн аныяк үезинде «Сылдысчыгаш» солунунга литература ажилдакчызы болуп кирген, оон ол-ла солунуң харыс-салгалыг секретарына ажылдааш, журналист мергежилге хандыкшып мергежи берген. «Тываның аныяктары» солун орус-тыва дылдарга үнүп турар үеде ооң харыс-салгалыг секретарына, редакторунуң оралакчызына, а солун чүгле тыва дылга үнүп эгелээрге, ооң кол редакторунга хей чылдарда ажилдаан. Журналист ажылына мергежээр, арга-дуржулгалыг, билии шыырак Валерий Севилбаевичини «Шын» солунуң кол редакторунуң оралакчызына депшиткен, аңаа чыл хире ажилдап чорда, ону «Шын» солунуң кол редакторунга бадыйлаан. Бо харыс-салгалыг болгаш берге албан-дужаалга акым 19 чыл ажыг ажилдааш, бо редакциядан пенсияже үнген.

Акым Валерий Севилбаевич онаашкан ажылын ол үениң негелделеринге дүүштүр ак сеткилдиг күүседип чорааны-биле «Хүндүлелдин Демдээ» орден, медальдар-биле шаңнаткан, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы хүндүлүг атка төлөпиг болган. Ол ышкаш республиканың ниитилел-политиктиг амыдыралына идепкейлиг кижип чораан. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутатына, СЭКП Тыва обкомунуң кежигүнүгү соңгудуп, республиканың социал-экономиказын хөгжүдөр чугула херекке киришкен.

Акым, чаавам кайызы-даа чараш, силиг, ажил-агыйлыг, эртем-билиглиг улус, оларның амыдыралы чогумчалыг, аас-кежиктиг болган. Чаавам Татьяна Ивановна Байкара баштай республиканың статистика эргелелиниң даргазының оралакчызына, ооң соонда хей чылдарда даргазына ажилдааш, пенсияже үнген.

Акым кыстыг, оолдуг. Олары дээди эртемниг ажилдап-чурттап чоруурлар. Юразының өг-бүлөзи — кыстыг, а Веразы — оолдуг. Акывыстың өг-бүлөзи бистерге, кады төрөөнеринге болгаш өске-даа чоок кижилеринге, үлегер бооп чораан-даа, чоруур-даа. Чаававыс бо хүннерде биске өмөк-дөмөк бооп арга-сүмезин берип чоруур. Ол ам Кызылда чурттап олурар.

КАТТАП ЧИИРДЕ, КАТТЫГ АДЫР

«Бодун мактаар болбас тенек, адын мактаар албас тенек» деп чугаа бар болгай, ынчалза-даа мен мактавайн шынын чугаалап олур мен. Бистиң акывыс онзагай кижиле.

Кончуг кижизиг, биче сеткилдиг, дузааргак, улуургак эвес, шыныч чорукка дендир ынак, кээргээчел, хүндүлээчел. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, сеткил сагыжы чаагай, чараш акым. Ол кажан-даа улуг-бичи кижилерге кончуг кичээнге чораан. Школага болгаш дээди өөредилге черинге өөренип тургаш, дыштанып келгенде ада-иезиниң ажил-агыйлыгына дузалажыр, дунмаларына солун чүүлдер чугаалап бээр. Ынчангаш акывыстың аалга чедип келирин чүгле бис-даа эвес, кожа аалдар ишти база манаар турган. Эң ылаңгыя улуг назылыг кыргындар-биле хөөрежиринге ынак. Өг ажылында кылып билбес ажылы чок, херек болза өшкү, хой, инек-даа саар-ла, дүктү дыдарына, кагарына, салырына-даа киржир турган. Ача-ыс чазанырга, аңаа дузалажыр чазаныр, дарганнаарга, хөрүүн басып бээр, кызыл демирни маска тудуп алган таптаан-даа турар.

Чер-чуртунуң бой-дус байлаанга хумагалыг, ынак кижиле, каттаарда, тооруктаарда мени эдертип алып, өт-сиген, ыяш-даш кайы хамаанчок баспас, будук-даа сыкпас, чечек-чимис

Акым биле чаавам. 1987 ч.

Кергийээмниң эпестээни Кегээн-Булак суунда бе, Херте-Ойнуң чемиш чогу Керзең-борзаң даштарда бе.

Уруунуң өг-бүлөзи-биле. 1982 ч.

АКЫМНЫҢ ЭШТЕРИ

хамаанчокка сыкпас дээрзин чагыыр кижиле. Адар-Төште бистиң чайлаавыс бүгү чечек, кат, өт-сиген-биле байлак. Кат чыып чорааш ырлар ырызы мындыг:

Каттап чиирде
Каттыг Адыр,
Каттыжырда
Кыстыг Адыр.
Бестеп чиирде
Бестиг Адыр,
Бежен-алдан
Кыстыг Адыр

Ырлаан соонда каттырбышаан,
баштактанып мынчаар ырлар:

Боостаамның эпестээни
Бора-Хөлдүн суунда бе?
Бора-Дойнуң чемиш чогу
Борзаң-борзаң даштарда бе?

Эш-өөрлеринге кончуг ынак, найыралап шыныч чораан деп билир мен. Ооң кара чажындан чаңгыс өдөккө кады ойнап өскөн эжиниң адын Монгуш Кертик-оол дээр. Ол эжи-биле харылзаазын, аразы чеже-даа ырак чораан болза, үспейн чораан, оларның найыра-лы ынчаар арткан. Монгуш Кертик-оол «Искра» колхозтуң мурнакчыларының бирээзи, республиканың алдарлыг комбайнеру болган.

Акым чок апаарга, Кертик-оол Амыр-Медиевич эжин сөөлгү орукче, үдежил кээп нораан. Акым бодунуң бир шүлүүнде мынчаар бижээн:

«Бора-Оорга бо-ла мынчаар
чоога кежир
Молдургалар чарыштырып,
мөөрей кылып,
Чигир-сиген сывы дилеп,
шончалайлап,
Чидип, тояп хүнзегилээр
чордуус чоп.

Молдурганы тракторга
солуп мунган,
Бойдус күжүн сагыжы дег
чаартып турар,
Монгуш сеңээ база катап
ужурашкаш,
Бо-ла бүгү бодалымны
хөөрээр дээн мен.

Чашкы шааның эжинден аңгыда школачы чылдарында ынак эжи Василий Доруун-оолду чайгы дыштанылгасында чайлагга эдертип эккээр-даа кижиле болгай. Ажы-төлдүг, өглүг-даа чорааш, чоок эжи Джим Карпович Хадаханэни ажы-төлү-биле кады ада-иезиниң ыштыг чадырына эдертип алгаш, каш хондур дыштанып кээрлер чүве. Шөлээзинде көдээге дыштанырына кончуг ынак чораан, черин, чуртун, турлаг-хонажын эргиксээр, бойдузун магадаар. Кырган, аныяк төрелдериниң аразына кезээде хүндүлүг, күзенчиг аалчызы чораан.

Берге аарыга туттурбаан болза, акывыс дыка-ла хей чүүлдерни четтигип кылып, бижир турган, ынчалза-даа ооң биске арттырып каан белээ хей. Ооң шүлүктөрүнүн чыындыларын, прозанын, «Салым-чолдун шорааннары» деп ийи томнуг романын сактып номчул чоруур бис.

Тыва чонунуң амыдырал-чурталгазында чамдык четпестер дээш акым аажок сагыш човап чораан. Ол чүл дээрге, куда-дой болган черге, ажыг-шүжүг езулалдарының үезинде арагалаарын эвээжедирин солуннарга бижип турду. Мону чурумчудар хемчеглерни ап эгелээнинге өөрүп чоруур мен.

Хей чылдарда парламентага ажилдааш, Валерий Севилбаевич журналист кадрларны белеткээринче улуг кичээнге салып чораан, ынчангаш ол эвээш эвес мергежилдиг журналисттерни белеткээр дээр болумза, чактырыг болбас боор.

Россияның Журналисттер эвилелиниң кежигүнү Даңгыт Салчак бодунуң дугайында бижээн чүлде мынчаар айткан: «Бо-ла бок-сак өөрүм, угаанныг удуртучуларым аразында В.С. Шаравин кайгамчык чаагай сеткилдиг, канчаар-даа аажок бөдүүн бүдүштүг, езулук орук айтыкчызы — маяк, кезээде хып чоруур сылдыс ол-дур ийин. Валерий Севилбаевич кандыг-даа ажилдакчызына камныг, кижээ бүзүрелин кажан-даа ышкынмас. Кижиниң өөрүп, муңгарап чоруур хөөнүн, амыдырал байдалын баш удур эки билер, тергип психолог». Бо одуругларны номчааш, ындыг акылыг чораан мен деп чоргаарланып орган мен.

Сарыг-шокар өртемчейге мөңгө чүве турар эвес, ол дээрге бой-дустун хоойлузу-дур.

Чигир-оол КОНГАР,
Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы.

КИЧЭЭНГЕЙНИ — КАДРЛАРЖЕ

Россия Федерациязының составына Тываның эки тура-биле каттышкан соонда эрткен чүс чылдың 50, 60 чылдарында автономнуг областың ажил-агыйын, социал адырын, культуразын хөгжүдөр, чурттакчы чоннуң, ылаңгыя аныяктарның, өөредилге-кижизидилгезин экижидеринче эрге-чагырга органнары улуг кичээнге салып турган. Ынчан «Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттарның тудуу, көдээге үндезин чаартылгалар эгелээр, чүгле ол эвес, улус ажил-агыйының бүгү-ле адырларына хайныышкынныг ажил-иш чоруп турганын утпаан бис.

Ооң-биле чергелештир парламента азы солуннарның ролун улгаттырган, журналисттерниң харыс-салгазын бедиткен турган. Ол үеде мен «Сылдысчыгаш» солунга ажилдап тургаш, ооң соонда «Тываның аныяктары» солунга килдис эргелекчилей бердим. Бистиң редакторувус Валерий Севилбаевич Шаравин турган, ооң-биле он ажыг чыл кады ажилдап келгеш, бодунуң ажылын эки билер, мергежилдиг, чогадыкчы бодалдарлыг, арга-дуржулгалыг журналист, ажилдакчыларынче кол сагышты салыр төлөптүг удуртукчу дээрзинге бүзүрээр мен.

Тывага улуг тудуглар, көдээге болгаш хоорайларга чаартылгалар чоруп турганы-биле холбаштыр аныяктарның өөредилге-кижизидилгезиниң, ажил-ижиниң, амыдыралының дугайында материалдарны солунга чырыдары, четпестерни илередрин, комсомол организацияларына боттук дузаны чедирери солунуң кол сорулгазы турган. Солунуң материалдары ханы утка-шынарлыг, чечен-мерген сестерлиг, номчуштуг болуру мергежилдиг журналист кадрлардан хамааржырын Валерий Севилбаевич эки билер турганы-биле оларны шилип алырына онза кичээнге салып турган деп билер мен. Институтка, өөредилге черлеринге, организацияларга боду барып тургаш, чогаалдар болгаш материалдар бижиринге сундулуг аныяктарны солунга ажилдадыры-биле шилип алып ажилды чорудуп тургаш, шыырак билиглиг кадрларны шилип алгаш, мергежилдин бедидеринче доктаамал сагышты салып чораанындан мергежилдиг журналисттер болгаш чогаалчылар үнген. Оларга Байкара Карашпайны, Күстүгүр Сатты, Василий Монгушту, Владимир Кара-Салды, Чооду Кара-Күскени, Кечил-оол Экер-оолду, Александр Даржайны, Даңгыт Чыдымны болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Бо журналисттерниң ачызында «Тываның аныяктары» солунуң арыннарына номчуштуг материалдар доктаамал үнүп келген, ынчангаш солун чүгле аныяктарның эвес, бүгү чоннуң ынак солуну турганын ол үениң кижилери ам-даа утпаан. Ооң соонда бо кадрларның хей нуруузу «Шын» солунга редакторунуң оралакчызына, килдис эргелекчизинге чедиринкиниг ажилдап турганнар. Өскелери Тываның күүсекчи болгаш төлээлекчи эрге-чагырга органнарына ажилдааш, чүгле боттарының ажил-херекке бердингенин, эз-харыс-салгалынын көргүскенер. Оларның аразындан чогаалчылар В.Кара-Сал, А.Даржай сайып чедир депшээрнер. Бо дээрге кадрларны шилип алгаш, өөредип-кижизиткен удуртукчунуң ажылының түңнели кылдыр үнөлөп чоруур мен.

Хандымаа ЮМБУУ,
РФ-тиң Журналисттер эвилелиниң кежигүнү.

“ДЕЛЕГЕЙНИН ТАЙБЫН ДУНГУРУ” — ТЫВАДА

Бүгү бөмбүрзекте “Делегейнин тайбын дунгурун” хүлээп ап турар черлериниң аразында Тыва чурту 248 дугаар ээлчеглиг чери болган. “Кижиниң болгаш ие-бойдустун аразында дайын-чааны соксадылы” деп кыйгы-биле ыдыктап каан делегейнин хамнар дунгуру 2006 чылда Норвегиянын төвү Осло хоорайдан бодунуң солун болгаш узун аян-чоруун эгелзэн бооп турар. Тывага ону байырланчыг байдалга уткууру-биле йөрээл езулалын чорудар харысалгалыг үүлө хамнар эртемни шинчилээр сураглыг эртемден, хоочун музей ажилдакчызы, 84 харлыг төөгү

эртемнериниң доктору Монгуш Кенин-Лопсанга онаашкан.

Тывада бо үеде “Дунгур”, “Адыг ээрен” болгаш “Тос-Дээр” хамнар ниитилелдеринде 300 хам хаара туттунган болгаш олар чурттакчы чонга ачы-дузазын чедирип, аарыг кижилерни эмнеп, тускай езулалдарны эрттирип, турисчи бизнеске, янзы-бүрү фольклорлуг көргүзүлгелерге киржиң, боттарының буянныг ажил-херзэн улустарга бараалгадып чоруурлар.

Тываның хамнары сураглыг дунгурну бир ай дургузунда республика иштинге бүгү кожууннарга, суурларга аппарып чедирер со-

рулгалыг. “Акция ол хире үе дургузунда үргүлчүлээр болгаш буянныг ук херексел бодунуң күчү-күжүн бараалгадып, кижилерниң ие-бойдуска камныг болгаш хумагалыг хамаарылгазын оттуруп, улус-чонну чаңгыс аай эп-сеткил-биле демнештирип, чидип бар чыдар бурунгу тыва езу-чаңчылдарывысты катап диргизип, эгидер ужурулуг” — деп, “Адыг ээрен” хамнар ниитилелиниң оралакчы даргазы Виктор Нурсат ИТАР-ТАСС агентилелиниң корреспондентилеринге дыңнаткан.

“Тува-Онлайн” медээлер агентилели.

Айтырыңар, харыылап берээл

«Делегейнин тайбын дунгуру» Кызыл хоорайда чедип келгенин телевидениеге көргүстү. Бо хемчегни чугулага көрүп турар деп билдим. Ынчалза-даа Дунгурнуң дугайында чуну-даа билбес бис, ону билип алыры ажыктыг болуп турарын барымдаалап көргөш, орта хамаарыштыр тайылбыр бээрин диледим.

К.Донгак. Кызыл хоорай.

Норвегия чурттуг Биргер Микелсеннун тургусканы «Делегейнин тайбын дунгуру» амгы Норвегияга чырык көрүп, киж и төрелгетениң болгаш бойдустун бүзүрелиниң база бот-боттарын билчип, детки-жип чурттаарының бүзүрелиниң сүлдэи болу берген.

«Делегейнин тайбын дунгуру» сагыш-сеткилдин оттуп келиринге, Ие-черге хамаарылганы өскерт-ринге Бүгү-делегейниң кады ажил-дажылга төвү болуп ужурулуг. Бо бүгүнү амыдыралга боттандырап дизе, өскелерни өскерттир дивейн, бистиң шуптушкы—кижи бүрүзү бодувустун иштиги сагыш-сетки-ливи, мөзү-шынарывысты өскерттир ужурулуг бис.

«Хөгжүлдени доктаадып шыдавас-даа болзувусса, ооң угла-нышыкынын өскерттип болур бис».

«Делегейнин тайбын дунгуру» Ие-черни кадагалап камгалаарыңче угланган киж и төрелгетен Октар-гайның кезин болбушаан, ону бүдүн-бүрүн арттырап күштү база катап тывар бүзүрелге үндезилет-тинген эң-не бүзүрелдиг Бүгү-деле-гей төлөвилели болур. Норвегия-ның Осло хоорайга болган экиртир езулал-биле төлөвилелди боттан-дырып эгелзэн.

«Делегейнин тайбын дунгуру-нун» езулалының шупту кижик-чилери ону холдарын дамчыштыр тутчуп алырга, Ие-черге болгаш амыдыралга ынакшыл, бүзүрел, онзагай күш-биле долар. Езулал

доозулган соонда, «Делегейнин тайбын дунгурунун» бо езулалыңа киржирин илереткен бөлүк кижилерге, организацияларга азы ай-макка ону дамчыдып бээр. Дыка хөй чурттар аңаа киржир күзелин илереткен.

«Чаңгыс сыпты сыйып болур сен, бөле баглап каан хөй сыптарны сыйып шыдавас сен».

«Делегейнин тайбын дунгуру-нун» аян-чоруун вебсайттан хай-гаарап болур, езулалдың кижик-чилери тырттырган чуруктарлыг материалдарны бисче чорударыңа идегеп, ооң-биле ол вебсайтты долдурар бис. Аңаа киржир күзели-диг болзунарза, электроннуг почта дамчыштыр бис-биле харылзажып болур силер. Ие-черни экирти-ринге, идегелдиг тайбынны камга-лаарыңа эң эки күзелдеривисти илереттисең.

«Делегейнин тайбын дунгуру-нун» аян-чоруунуң чаа хүн бүрүзүндө ооң үнүңге чаа күш немежир. Ол дээрке чүректің болгаш амыдыралдың бодунуң судалының согары-дыр».

«Ак пумнуң» хамының караң көрүнгениниң база элзэн хөй кижилерниң чогаадыкчы ажилының соонда бүгү бөмбүрзекти эргир аян-чоруунче чоруптар «Делегей-нин тайбын дунгурун» тургускаш, амыдыралды тындырап үе ам-на келген. Ол чондан чонче, бөлүктөн бөлүкче, кижиден кижиге аян-чорук кылып чоруптар. «Делегей-нин тайбын дунгуру» Ие-черге

амыдырал «турар бе, турбас бе» деп уткалыг ажилдың кезин болур.

Эң эки тайбын делегейни тургу-зар күзелдиг, тура-соруктуг аңгы-аңгы кижилерниң, бөлүктөрүнүң киржилгезин, сонугалың боже угландыраарыңа бүзүредивис. «Делегейнин тайбын дунгурун» Ие-черни кадагалап камгалаар бүгү-ле езулалдарга ажылгаары-биле деле-гейни дескиндир аян-чорукче чору-дар. Ол дээрке киж и төрелгетен-ниң болгаш бойдустун таарым-чалыг чурттаарыңа бүзүрелдин сүлдэи. Дунгурну алганнар езу-лалды эрттирерин хүлээнир, дараа-зында кымга бээрин тодарадып шиитпирлээш, дамчыдар.

Киж и төрелгетениң кезиниң угаан-бодал чок үүлгедиглер кы-лыр, амгы делегейде айыылдыг байдалды тургузуп турар—«гипно-тиктиг байдалдан» үнеринче киж и төрелгетени оттураары-биле кады ажилдаар ужурулуг бис. Бистиң хөй нуруувус ам-даа хөй акша, эрге-ча-гырга алыксап чоруур кижилерниң салдарыңа алзып чоруур. Бистиң аравыста дайын-чааны чорудуп, агаар-бойдусту үрөп, узуткап, хирлендирип чоруурлар хөй.

Чер кырында бүгү амыдырал бот-боттары каттышкан, аразында үзүктелбес харылзаалыг.

Киж и төрелгетен биле Ие-чер-ниң аразында харылзаазының айтыры бистиң болгаш келир үениң салгалының амыдырал-чуртталгазын камгалап арттыраары болур. Ие-чер кырынга киж и биле бойдустун аразында таарымчалыг байдалды келир үениң чуртталга-зынга камгалап арттыраары-биле ооң өрттөн ыяап-ла төлээр ужурулуг бис, оон башка келир үевис чок болуп болур.

Киж и биле бойдустун аразында дайынны соксадыр!

Интернеттен алган.

ӨРТКЕ УДУР ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛЫР

Часкы-чайгы өртке айыылдыг үе келген, ынчангаш бокту болгаш эрткен чылгы кургаг сигенни өрттөткенинден өрттүн саны дыка көвүдзэн. Кызыл хоорай талазы-биле күрүнениң өрт хайгааралының килдизи болгаш Кызыл хоорайның мэриязының башкарыкчы тускай эртемниглери садтыг дача участок-тарыңа рейд хыналдаларын эрттиргеш, өртке удур белеткелдерни хынап турар. Беш садтыг дача ни-титилениң планда көрдүнгөн хай-гаарал хемчеглерин эрттиргеш,

өртке удур 17 хемчегни күүседирин саналдаан. Моон мурнунда күүсе-дири-биле берген даалгаларның ийизин ам-даа күүсетпзэн.

Административтиг харыысал-гага 4 дача ниитилелиниң даргазын онаагаш, 4 муң рубльге торгаан. Ийи дача ниитилелиниң даргазын сагындырган. Дача ээлериниң 5 ху-ралын эрттирген, аңаа 300 ажыг киж и олорушкан, аңаа өрт айыы-лыңа удур хемчеглерни экижиде-рин чуугаалашкан. Өрттүн үнүп турар кол чылдаганааннарны

печкаларны тударда, одаарда база электри дериг-херекселдерин кылырда өрттүн айыыл чок чоруу-нун дүрүмнерин сагывайн турары хамааржыр.

Дача участоктарының ээлерин өрттүн айыыл чок чоруунун дүрү-мүн шыңгыы сагырыңче кыйгы-рып тур бис.

Ролан МОНГУШ,

Кызыл хоорайның өрт хай-гааралының талазы-биле күрүне инспектору.

Төрүттүңген хүнүңер-биле!

Хүндүлүг Альбина Алдын-ооловна КАРА-МОНГУШ төрүттүңген хүнүңер-биле база Тамара Васильевна ДУШПҮН — юбилейиңер-биле!

Силер авашкыларга кижини чырык өртемчей кырынга бодарадып каан чырык хүнүңер таварыштыр изиг байырыңа чедирип туру бис.

Алыс боттарыңарга кадыкшылды, ажил-ижиңерге үүлө бүдүңгүрүн, күзелдеринерге боттанышкыны, ажи-төлдеринерге чаагай чолду, амыдыралыңарга ак-орукту, сеткиливис ханызыңдан күзедивис!

Хүндүткел-биле, Шоюннардан.

Хадыр-сарыг хөглүг чыыжы. Ай-кыс Маспик-оолдун фотоэтиуду.

ДЫҢНАДЫГ

Хуузуңда медээлерни ажилдап кылырын организаптап болгаш боттандырып турар күрүнениң, муниципалдыг органнарга, юридиктиг албан черлеринге азы хуу кижилерге дыңнадыры болза:

2006 чылдың июль 27-де «Хуузуңда медээлер дугайында» №152-ФЗ Федералдыг хоойлунуң 2007 чылдың январь айда күштүг болуп киргени-биле, хуузуңда медээлерни ажилдап кылырын боттандырап операторлар даңзызын тургузарыңче киргени-биле Россвязькомнадзорнуң ТР-ниң талазы-биле Эргелели субъектилериниң хуузуңда медээлериниң эргезин камгалаар талазы-биле хүлээлгени күүседирин чорудуп эгелзэн. Ооң-биле чергелештир хуузуңда медээлерни ажилдап кылырын организаптап болгаш (азы) боттандырып турар күрүнениң, муниципалдыг органнар, юридиктиг албан черлери азы хуу кижилер хуузуңда медээлерни ажилдап кылырын боттандырап күзелиниң дугайында дыңнадыгны Россвязькомнадзорнуң ТР-ниң талазы-биле Эргелелинче чорударын сүмелеп турар (2006 чылдың июль 27-де «Хуузуңда медээлер дугайында» №152-ФЗ Федералдыг хоойлунуң 22 чүүлүнүң 1-ги кезээңге дүүштүр). Дыңнадыгның хевирин болгаш ону долдурарының талазы-биле сүмелерни Россвязькомнадзорнуң ТР-ниң талазы-биле Эргелелинден ап болур азы электроннуг адресче чагыгны чорудуп болур ugsn@fuva.ru, база сайтының электроннуг хевиринде дыңнадыг бар rsoc.ru.

Дыңнадыгга төлээлеттирген киж и адын салыры албан болгаш бижимел хевирге Россвязькомнадзорнуң ТР-ниң Эргелелиниң дараа-зында турар адресинче чорудар: Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, бажың 156, а/я 53 азы 201 кабинетке чедирип бээр, консультация алыр тел: 21950, факс: (394) 2220991.

Хуузуңда медээлерни ажилдап кылырын боттандырып турар күрүнениң, муниципалдыг органнар, юридиктиг албан черлери азы хуу кижилер моон соңгаар 2008 чылдың январь 1-ден дыңнадыг чокка хуузуңда медээлерни ажилдап кылырын боттандырап эргези чок. А ол ышкаш Федералдыг хоойлуну хажыткан буруулуг кижилер «Хуузуңда медээлер дугайында» Федералдыг хоойлунуң 24 чүүлүңге дүүштүр хамааты, кеземче, административтиг, чурум үрээни харысалгага онаажыр болгаш Россия Федерациязының хоойлужудулгазында көрдүнгөн өске-даа харысалгага онаажыр.

Массалыг коммуникация болгаш харылзаа адырыңа хайгаарал талазы-биле Федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле Эргелели.

Бии-Хем кожуунуң чагыргазының чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының килдизинге Россия Федерациязының хамаатызы Багай-оол Анай-оолович Оюн Бии-Хем кожуунуң Сесерлиг сумузуңуң «Вавилинский затон» деп черде «ДЭП-365» ААН-ниң асфальт-бетон заводунун мурнуу талазыңдан ниити шөлү 2 га чер участогун хууда дузалал ажил-агыы тударыңа арендага бээриниң дугайында билдиришкенин кириген.

Бии-Хем кожуунуң чагыргазының чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының килдизи күштүг болуп турар хоойлужудулга-биле ук информацияны парлап үндүргөн хүнден 30 хонуктуң иштинде билдиришкени талазы-биле бижимел удур саналдарны хүлээп алыр.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Барыын-Хемчик кожуунуң Кызыл-Мажалык №1 муниципалдыг ортумак школазын дооскан дугайында Надежда Викторовна Томбулакка 2005 чылда тывысканы СБ 3905216 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyn@tuv.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөрөдиге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агий, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 9280. Чагыг 56. Номериң парлалгаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк “Тувакредит”, Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткзэн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлалтыг материалдарның авторларының бодалдары редак-цияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.